

Sources consulted:

- C.R. Boxer, *Jan Compagnie in War and Peace 1602-1799* (Hong Kong: Heinemann Asia, 1979)
Embassy of the Republic of Indonesia, The Hague, *De V.O.C. in de Indonesische Archipel: handeldrijven en koloniseren* (Jakarta: PT Balai Pustaka, 2002)
Anthony Farrington, *Trading Places. The East India Company and Asia 1600-1834* (London: The British Library, 2002)
Femme S. Gaastra, *De geschiedenis van de VOC* (Zutphen: Walburg Pers, 2002)
Leo Akveld and Els M.Jacobs (eds.), *The Colourful World of the VOC* (Bussum: THOTH Publishers, 2002)

ABSTRACT

**The Relationship between Portugal
and the Kingdom of Ayutthaya**

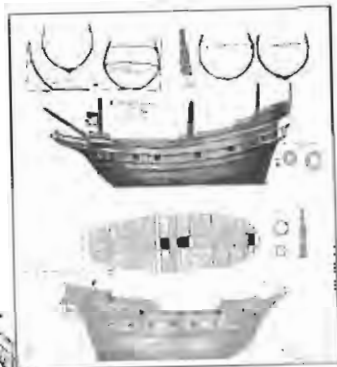
by Suthachai Yimprasert

Portugal is the first country that established the relationship with Siam in the reign of King Ramathibodi II in the 16th century. Not only the knowledge about Portugal during the Ayutthaya Period is rarely found, but the fact that the information about Siam from the Portuguese aspect is also limited.

In this article, the author tries to explain the Portuguese roles related to Siam in the following aspects: trade, social and political contact between Portugal and Siam, private trade of the Portuguese in Siam, Portuguese mercenaries, and relationship between Portugal and Siam in the late Ayutthaya period.

In conclusion, we still need more knowledge about the relationship between Portugal and Siam. This is because their interaction during the Ayutthaya Period was based on relationship among local merchants, mercenaries, adventurers known as pirates.

ภาพซ้าย Alfonso de Albuquerque ผู้ว่าการโปรตุเกสประจำอินเดียตั้งแต่ 1509-1515
 ภาพกลาง เรือสินค้าของโปรตุเกส ภาพขวา แสดงส่วนประกอบต่าง ๆ ของเรือสินค้า

ภาพจาก Luis de Albuquerque. *Os Descobrimentos Portugueses*. Sarl: Publicações Alfa, 1985.

ความสัมพันธ์ระหว่างโปรตุเกสและราชอาณาจักรอยุธยา*

สุทธชัย ยิ้มประเสริฐ**

1. บทนำ

ชาวโปรตุเกสคือชาวตะวันตกกลุ่มแรกที่เดินทางเข้ามาเปิดความสัมพันธ์กับสยาม และนำมาซึ่งการเริ่มติดต่อทางการระหว่างกันตั้งแต่ในคริสต์ศตวรรษที่ 16 เป็นต้นมา ในสมัยแรกที่โปรตุเกสเข้ามาในสยามนั้น เป็นรัชสมัยพระรามาธิบดีที่ 2 และหลังจากนั้น ชาวโปรตุเกสก็ได้เข้ามาตั้งชุมชนในอยุธยาซึ่งมีหลักฐานต่อมาว่า ชุมชนนี้ดำรงอยู่จนถึงเมื่อกรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่าใน ค.ศ. 1767 (พ.ศ. 2310)*** ดังประจักษ์พยานจากการขุดค้นหมู่บ้านโปรตุเกสที่ตั้งอยู่ที่บ้านดิน อำเภอรungเก่า จังหวัดพระนครศรีอยุธยา แม้ว่าจะมีการติดต่อกันในระยะที่ยาวนานดังกล่าว

* บทความนี้ปรับปรุงจากเรื่อง "พ่อค้าและทหารรับจ้างโปรตุเกสในสมัยอยุธยา" ของผู้เขียน ซึ่งนำมาจากเอกสารประกอบการสัมมนาวิชาการเรื่อง "การค้าทางชาติกับราชสำนักอยุธยา" ภาควิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 25 สิงหาคม 2543

** ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สุทธชัย ยิ้มประเสริฐ ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

*** ที่การใช้ในบทความนี้ทั้งหมด ผู้เขียนขอให้เป็นคริสต์ศักราช เพื่อจะได้เป็นการสะดวกต่อการเทียบเคียงกับประวัติศาสตร์ที่เป็นทางการของโปรตุเกส

แต่เป็นที่น่าแปลกว่า ความรู้เกี่ยวกับบทบาทของชาวโปรตุเกสในสังคมไทยนั้น มีน้อยมาก หลักฐานฝ่ายไทยในสมัยอยุธยาถึงกล่าวถึงชาวโปรตุเกสน้อย และน้อยเดียวกัน เมื่อนักวิชาการตะวันตกพยายามที่จะอธิบายถึงความสัมพันธ์นี้ โดยมองจาก ด้านของโปรตุเกส ก็พบว่าหลักฐานและข้อมูลฝ่ายโปรตุเกสที่เกี่ยวกับสยามก็มี ไม่มากนักเช่นกัน โดยจะมีการอธิบายไว้เป็นอย่างดีถึงการติดต่อระยะเวลาราว 10 ปี แรกของการเริ่มความสัมพันธ์ หลังจากนั้นหลักฐานทางการที่แสดงความสัมพันธ์ ระหว่างสองฝ่ายกลับน้อยลงไปอย่างมาก เพื่อที่จะอธิบายภาพการติดต่อระหว่างสอง ฝ่ายให้ชัดเจนขึ้น ในบทความนี้จะขอกล่าวถึงบทบาทของโปรตุเกสที่เกี่ยวข้องกับ สยาม **** ในหัวข้อต่อไปนี้

2. ลักษณะการค้าของโปรตุเกส

ลักษณะการค้าของโปรตุเกสในศตวรรษที่ 16 โดยทางหลักการนั้นเป็นการ-ค้าผูกขาดโดยราชสำนัก ทั้งนี้โปรตุเกสเริ่มส่งกองเรือออกสำรวจทางทะเลครั้งแรก ราว ค.ศ. 1415 โดยมุ่งแสวงหาเส้นทางค้าใหม่ การดำเนินการดังกล่าวถือว่าอยู่ ภายใต้การดูแลของราชสำนัก และมอบให้เจ้าชายเอนริก (Infante Dom Henrique) หรือที่รู้จักกันในนามว่าเอนรี นาวีกราชเป็นผู้ดำเนินการ ผลประโยชน์ จากการค้าในระยะแรกนั้นมาจากการนำทองคำและงาช้างจากชายฝั่งแอฟริกา ตะวันตก และจากกวนนำทาสผิวดำมาค้าในยุโรป แต่ต่อมาเมื่อเจ้าชายเอนริกสิ้น-

สำหรับชื่อเรียกรัฐไทยในสมัยอยุธยาจะใช้คำว่า 'สยาม' เพื่อให้สอดคล้องกับชื่อที่เรียกในเอกสารฝ่าย ตะวันตก และจะใช้คำว่า 'ไทย' โดยนับของชื่อประเทศในปัจจุบัน

พระชนม์ใน ค.ศ. 1460 ราชสำนักโปรตุเกสก็เข้ามาดูแลการค้าทางทะเลโดยตรง และ เริ่มก้าวจากการสำรวจชายฝั่งแอฟริกาตะวันตกไปสู่การเดินทางไปยังโลกเอเชีย ตะวันออกโดยตรง ดังที่เรียกในภาษาโปรตุเกสว่า *carreira da Índia* ซึ่งหมายถึง เส้นทางสู่อินเดีย เนื่องจากชาวยุโรปสมัยนั้น ยังไม่มีความรู้ทางภูมิศาสตร์เกี่ยวกับ เอเชียหรืออนุทวีปอินเดียที่ชัดเจน คำว่า 'อินเดีย' จึงหมายรวมถึงโลกเอเชียทั้งหมด

สินค้าที่โปรตุเกสต้องการอย่างมากจากโลกตะวันออกก็คือเครื่องเทศซึ่งมี ความสำคัญ และมีราคาสูงอย่างมากในตลาดยุโรป นอกจากนี้คือพวกสีย้อม อัญมณี สินค้าพุ่มเฟิย และสินค้าแปลกอื่น ๆ โดยคำว่า 'เครื่องเทศ' นั้น เป็นคำรวม หมายถึงผลผลิตของพืชเมืองร้อนหลายชนิด ที่เป็นหลักก็ได้แก่ พริกไทย ชิง กานพลู อบเชย กระวาน จันทเทศ และแม้กระทั่งการบูร ที่สำคัญที่สุดก็คือพริกไทยซึ่งถูกส่งมา จากชายฝั่งมะละบาร์ และลำเลียงสู่ยุโรปโดยผ่านเปอร์เซีย จักรวรรดิออตโตมาน และ รัฐเวนิส คำเรียกของพริกไทยในภาษาโปรตุเกสคือ *pimenta* ซึ่งมาจากรากศัพท์ ภาษาทมิฬว่า *pipali* ที่นอกจากจะใช้ในการถนอมอาหารเนื้อสัตว์ที่เก็บสะสมผ่านใน ฤดูหนาวอันยาวนานให้มีรสชาติรับประทานได้แล้ว ยังมีคุณสมบัติเป็นยาช่วยบำบัด อากาศหัด ปวดท้อง และรักษาสุขภาพสายตา

ดังนั้น เมื่อปี ค.ศ. 1495 กษัตริย์มานูเอลที่ 1 ครองราชย์ในโปรตุเกส ก็ได้ จัดเตรียมดำเนินการจัดกองเรือเดินทางมายังเอเชีย เพื่อนำสินค้าเครื่องเทศไปยังยุโรป พระองค์ได้แต่งตั้งขุนนางชื่อวาสโก ดา กามา (Vasco da Gama) ให้นำเรือ 4 ลำ และลูกเรือ 170 คน ออกเดินทางออกจากลิสบอนในเดือนกรกฎาคม ค.ศ. 1497 กองเรือนี้เป็นกองเรือยุโรปชุดแรกในประวัติศาสตร์ที่เดินทางมายังน่านน้ำเอเชีย วาสโก ดา กามาเดินทางมาถึง และขึ้นฝั่งที่เมืองกาลิกูฏบนชายฝั่งมะละบาร์ในวันที่ 20

พฤษภาคม ค.ศ. 1498¹ และเปิดเจรจการค้าจนสามารถนำเครื่องเทศกับสินค้าจาก ตะวันออกจำนวนหนึ่งกลับไปยังกรุงลิสบอน แม้ว่าทะเลเรือเพียง 2 ลำและลูกเรือ เพียง 55 คน แต่สินค้าที่เหลือยังทำกำไรมากถึง 60 เท่าของทุนที่ลงไป

เมื่อเป็นเช่นนี้ กษัตริย์มานูเอลจึงได้ส่งกองเรือชุดที่สอง นำโดยเปโดร อัลวาเรซ คาบรัล (Pedro Álvarez Cabral) เดินทางมายังเอเชียใน ค.ศ. 1500 กองเรือของคาบรัลเดินทางไปพบแผ่นดินใหม่ซึ่งต่อมาคือบราซิล จากนั้นก็เดินทาง ต่อมายังอินเดีย และเมื่อกลับไปลิสบอน ก็ยังคงทำกำไรอย่างมากเช่นกัน ดังนั้น ราชสำนักโปรตุเกสจึงได้ตกลงที่จะใช้นโยบายผูกขาดการค้า โดยจัดตั้งองค์การรัฐของ โปรตุเกสในอินเดีย เพื่อเป็นตัวแทนควบคุมการค้าผูกขาดของตนในเอเชีย กษัตริย์ มานูเอลได้ทราบว่า การค้าในเอเชียนั้นดำเนินการโดยพ่อค้ามุสลิม ดังนั้นจึงตกลงใจที่จะกำจัดพ่อค้ามุสลิมเพื่อผูกขาดการค้าเครื่องเทศในมือของราชสำนักโปรตุเกส ด้วยเหตุนี้ ใน ค.ศ. 1502 พระองค์จึงได้ส่งวาสโก ดา กามาเดินทางมาอินเดียครั้งที่ สองเพื่อดำเนินนโยบายเช่นนี้ วาสโก ดา กามาได้พยายามเจรจาให้ราชาแห่งเมือง กาลิกุฏยอมรับการผูกขาดของโปรตุเกส แต่ไม่ประสบผล จึงหันไปผูกมิตรกับกษัตริย์ แห่งเมืองโคชินบนชายฝั่งมะละบาร์ซึ่งเป็นเมืองคู่แข่งของกาลิกุฏ และใช้โคชินเป็น ศูนย์กลางของโปรตุเกสในระยะเริ่มแรก โดยการสร้างโรงเก็บสินค้าถาวรที่เรียกว่า feitoria (เฟียตอเรีย) และสร้างเมืองป้อม (fortaleza) ขึ้นอีก 1 แห่งที่เมืองนี้ด้วย

¹E.G. Ravenstein (tr. and ed.), *A Journal of the First Voyage of Vasco da Gama*, (London: The Hakluyt Society Publications First Serial no. XCIX), 1898. p. 48.

เมื่อสถานการณ์ค้าและป้อมได้รับการวางรากฐานเรียบร้อยแล้ว กษัตริย์ มานูเอลก็ส่งฟรานซิสโก ดิ อัลเมย์ดา (Francisco de Almeida) มาเป็นอุปราช โปรตุเกสประจำอินเดียเป็นคนแรกใน ค.ศ. 1505 ในสมัยของอัลเมย์ดา รัฐของ โปรตุเกสในเอเชียได้รับการวางรากฐานบนชายฝั่งมะละบาร์ จากการที่ผู้ช่วย โปรตุเกสรบชนะกองเรือรบของฝ่ายมุสลิมที่นำโดยทัพเรือของสุลต่านมัมลุกแห่ง อียิปต์ และราชาแห่งเมืองกาลิกุฏที่นอกชายฝั่งเมืองติวในเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. 1509 ทำให้โปรตุเกสได้เป็นเจ้าของทะเลในน่านน้ำเอเชียอีกหนากว่าศตวรรษ²

จากนั้นต่อมาอะฟงโซ ดิ อัลบูแควร์ก (Afonso de Albuquerque) ได้ รับการแต่งตั้งให้มาเป็นผู้ว่าการโปรตุเกสประจำอินเดียเป็นคนที่สองใน ค.ศ. 1509 เขาได้ขยายอำนาจของโปรตุเกสในเอเชียออกไป โดยยึดเมืองสำคัญ 3 แห่งคือ เมือง กัว ฮอร์มุส และมะละกาซึ่งจะเป็นสถานีสำคัญของโปรตุเกสในการควบคุมและ ผูกขาดการค้าในเอเชีย ดังนั้น อำนาจรัฐของโปรตุเกสที่เรียกว่า Estado da Índia จึงได้รับการสถาปนาอย่างมั่นคง อำนาจรัฐนี้สร้างขึ้นเพื่อรองรับมาตรการผูกขาด การค้าของราชสำนักโปรตุเกสนั่นเอง ในสมัยต่อมาฝ่ายโปรตุเกสจะยึดเมืองริมฝั่ง ทะเลที่สำคัญในเอเชียไว้ราว 30 เมือง ตั้งเมืองเหล่านี้เป็นสถานีการค้า และเป็นฐาน สำหรับพักเรือของโปรตุเกส จึงมีการสร้างโรงเก็บสินค้าและป้อมขึ้นแทบทุกแห่ง จากนั้นก็ใช้แสนยานุภาพทางทะเลของตน ควบคุมอำนาจเหนือน่านน้ำของสถานี การค้าเหล่านี้บนชายฝั่งมะละบาร์นั้น โปรตุเกสได้นำเอกสารแบบบัตรอนุญาต (cartaz)

²M.N. Pearson, *Merchants and Rulers in Gujarat*, (Berkeley: University of California Press), 1976. p. 31.

มาใช้ โดยบังคับให้เรือทุกสำที่ทำการค้า ทั้งเรือโปรตุเกสและเรือพ่อค้าพื้นเมือง เช่น ชาวมุสลิมและชาวญาวตจะต้องมีใบอนุญาตของโปรตุเกส จึงจะทำการค้าได้ ถ้าเรือใดไม่มีบัตรอนุญาตนี้ถือว่าผิดกฎหมายโปรตุเกส จะถูกยิงจม หรือดำเนินการอื่นได้ทันทีที่พบ เช่น สินค้าจะถูกริบ และลูกเรือจะถูกจับขายเป็นทาส³ อย่างไรก็ตาม การบังคับใช้ระบบบัตรอนุญาตจะย่อหย่อนลงในน่านน้ำอื่น เช่น อ่าวเบงกอล หรือน่านน้ำมาเลย์ เพราะโปรตุเกสไม่มีแสนยานุภาพเพียงพอที่จะรักษาระบบนี้ได้ดีเท่าบนชายฝั่งมะละบาร์

ดังนั้น อำนาจอรัฐของโปรตุเกสจึงเป็นจักรวรรดินิยมทางทะเล สำหรับการบริหารภายในรัฐถือว่าอุปราชหรือผู้ว่าราชการที่แต่งตั้งจากราชสำนักเป็นผู้รับผิดชอบสูงสุดต่างพระเนตรพระกรรณของกษัตริย์โปรตุเกสในเอเชีย ศูนย์กลางอำนาจของโปรตุเกสในเอเชียอยู่นอยู่ที่เมืองโคชิน จนถึงราว ค.ศ. 1530 จึงย้ายมาอยู่ที่เมืองกัวสำหรับในแต่ละเมืองที่เป็นเมืองในอำนาจอรัฐของโปรตุเกสก็จะมีการแต่งตั้งตำแหน่งกับตัน (capital-mor) เป็นผู้รับผิดชอบ และมีตำแหน่งผู้ดูแลสินค้า (feitor) เป็นผู้รับผิดชอบการค้าของราชสำนัก

3. การเปิดการติดต่อระหว่างโปรตุเกสกับสยาม

เอเชียอาคเนย์เป็นภูมิภาคที่ไม่เคยเป็นรู้จักในยุโรปมาก่อนเลย จนกระทั่งการค้าระหว่างยุโรปและเอเชียขยายตัวในคริสต์ศตวรรษที่ 15 พ่อค้าชาวตะวันตก

³ José Manuel Correia, *Os Portugueses no Malabar*, (Lisboa: Mare Liberrum), 1977. pp. 40-45.

คนแรกที่ปรากฏหลักฐานว่าได้เดินทางมาถึงภูมิภาคนี้อย่างแท้จริง น่าจะเป็นนิโกลั ด์ คอนติ (Nicolò di Conti) ชาวอิตาลีซึ่งเดินทางจากยุโรปมายังอินเดียทางบก และอาศัยเรือพ่อค้ามุสลิมมาค้าที่เมืองพะโคหรือหงสาวดีซึ่งในขณะนั้นเป็นศูนย์กลางของอาณาจักรมอญ คอนติมาถึงเมืองพะโคเมื่อ ค.ศ. 1435 จากนั้นเดินทางผ่านมายังมะริดซึ่งเป็นเมืองท่าของสยามทางฝั่งตะวันตก เขาแสดงความประทับใจเมื่อพบว่ามะริดมีช่างเป็นจำนวนมาก และมีไม้ฝางที่มีคุณภาพ⁴ ดังนั้น คอนติน่าจะเป็นพ่อค้าตะวันตกคนแรกที่เดินทางมาถึงดินแดนของสยาม แม้ว่าจะยังไม่ถึงกรุงศรีอยุธยาก็ตาม

ต่อมา ใน ค.ศ. 1498 เมื่อวาสโก ดา กามาเดินทางมาถึงเมืองกาลิคุฏ ชาวโปรตุเกสก็ได้รับข้อมูลเกี่ยวกับอาณาจักรสยามมากขึ้นโดยผ่านพ่อค้ามุสลิม อัลวาโร เวลโย (Alvaro Velho) ซึ่งเป็นผู้บันทึกการเดินทาง ได้เล่าถึงเมืองแห่งหนึ่งทางตะวันออกเฉียง เรียกตามพ่อค้ามุสลิมว่าซานอส (Xarnauz) ซึ่งสันนิษฐานได้ว่าเป็นสยาม โดยมีสาระสำคัญว่า กษัตริย์สยามมีทหารในอำนาจถึง 20,000 คน มีม้าศึก 4,000 ตัว และมีช้างศึก 500 เชือก นอกจากนี้ยังมีความเข้าใจว่า กษัตริย์สยามนั้นเป็นกษัตริย์คริสต์ศาสนิก และยังได้กล่าวถึงเมืองตะนาวศรีว่ามีกษัตริย์คริสต์ศาสนิกเช่นกัน⁵ จากนั้น เมื่อกษัตริย์มาเนอได้ตัดสินใจที่จะส่งเรือมาในทางตะวันออกเฉียง

⁴ R.H. Major (ed.), 'The Travels of Nicolo Conti in the East', in *India in the Fifteenth Century*, (London: The Hakluyt Society Publications first Serial. No. 22), 1857. p.13.

⁵ ความเข้าใจผิดนี้มาจากความกำกวมของชาวยุโรปสมัยนั้นซึ่งเข้าใจว่า ผู้ที่มีได้แก่อิสลามจะต้องเป็นชาวคริสต์ทั้งหมด ดังนั้น ราชอาณาจักรซึ่งเป็นที่ตั้ง ก็ถูกเข้าใจว่าเป็น "คริสต์ศาสนิกแบบแปลก" เพราะมีการบูชาเทวรูป

มากขึ้น เพื่อแสวงหาหมู่เกาะเครื่องเทศ จึงได้ส่งดีโอโก โลเปซ เดอ ซีเกวรา (Diogo Lopes de Sequeira) นำกองเรือเดินทางมายังมะละกา เพื่อเจรจาเปิดการค้ากับสุลต่าน กองเรือนี้เดินทางมาถึงมะละกาในวันที่ 11 ตุลาคม ค.ศ. 1509 และได้มีการเปิดการค้าระหว่างสุลต่านมะละกาที่จะขอสิทธิทางการค้า อย่างไรก็ตาม ความพยายามในการขอเปิดการค้ากับมะละกาล้มเหลว เพราะชาวโปรตุเกสโจมตีพ่อค้ามุสลิมที่มาค้าขายที่เมืองมะละกา สุลต่านมะละกาตัดสินใจลงโทษโดยโจมตีฝ่ายโปรตุเกส จึงเกิดการสู้รบกันขึ้น ซีเกวารานำกองเรือหนีไปยังอินเดียได้ แต่ต้องเสียชีวิตทหารถึง 60 คน และอีก 20 คนถูกจับเป็นเชลย⁶ กลุ่มทหารที่ถูกจับนี้เองเป็นชาวโปรตุเกสกลุ่มแรกสุดที่เรียนภาษามลายูในระหว่างที่ถูกคุมขัง

อย่างไรก็ตาม ฝ่ายโปรตุเกสได้ทราบแล้วว่า มะละกานั้นเป็นศูนย์กลางทางการค้าสำคัญที่จะสนองเครื่องเทศให้แก่โปรตุเกสได้ ดังนั้น ผู้ว่าราชการอาฟองโซ ดี อัลบูแควร์กจึงยกกองเรือ 18 ลำพร้อมทหาร 3,000 คนมาโจมตี และพิชิตเมืองมะละกาในเดือนสิงหาคม ค.ศ. 1511 สุลต่านองค์เดิมหนีไปตั้งอยู่ที่เมืองบันดิง⁷ หลังจากพิชิตเมืองนี้ได้ อัลบูแควร์กก็ได้สร้างมะละกาเป็นสถานีการค้าทางการของโปรตุเกสแห่งใหม่ในภูมิภาค และเริ่มเปิดการค้ากับศูนย์อำนาจอื่น ๆ ในภูมิภาค เช่น สยาม พะโค ปาไซ และปัตตานี นอกจากนี้ก็แต่งกองเรือค้นหาเส้นทางไปค้ายังจีนและโมลุกกะอีกด้วย

⁶ Hernani Cidade (rev.) *Ásia de João de Barros Segunda Década*, livro IV, capítulo IV, (Lisboa : Agência Geral das Colónias), 1944. p.182. (หนังสือชุดนี้ต่อไปจะใช้อ้างอิงว่า Barros)

⁷ ต่อมาสุลต่านหนีไปยังเมืองยะโฮร์ และตั้งอาณาจักรยะโฮร์ขึ้นมาแทน

สยามในขณะนั้นอยู่ในรัชสมัยของพระรามาธิบดีที่สองซึ่งขึ้นครองราชย์ระหว่าง ค.ศ. 1491-1529 ในสมัยนั้น อยุธยาเป็นศูนย์อำนาจสำคัญในภูมิภาค ษัตริย์สยามนั้นสนพระทัยในการค้าเสมอ อาณาจักรจึงรุ่งเรืองด้วยการค้า มีพ่อค้ามุสลิมเดินทางมาค้าที่สยามมาเป็นเวลานาน และมีชุมชนมุสลิมขนาดใหญ่ตั้งอยู่ที่เมืองนี้ด้วย รุย ดี อาเรจู (Rui de Araújo) ซึ่งเป็นชาวโปรตุเกสที่ถูกจับขังไว้ที่มะละกาใน ค.ศ. 1509 ได้อธิบายว่า สุลต่านแห่งมะละกาเคยส่งบรรณาการแก่กษัตริย์สยาม แต่ต่อมายุติการส่งบรรณาการ จึงทำให้มะละกายังอยู่ในสถานะสงครามกับสยาม และทำให้พ่อค้าสยามไม่เดินมาค้าที่มะละกามาแล้วถึง 22 ปี⁸

อาจจะเป็นด้วยเหตุนี้ที่ห้าให้อัลบูแควร์กตัดสินใจส่งทูตมายังกรุงศรีอยุธยาเสียก่อนตั้งแต่ยังตีเมืองมะละกาไม่ได้ โดยทูตที่ส่งมาคือดูอาร์ตี แฟร์นันดิส (Duarte Fernandes) ซึ่งเป็นคนรู้ภาษามลายู เดินทางอาศัยเรือสินค้าเงินมายังอยุธยา โดยนำเอาสารจากอัลบูแควร์กมายังกษัตริย์ พร้อมกับนริศบทที่มีคำและฝึกประดับด้วยอัญมณีมอบให้เป็นบรรณาการมาด้วย ปรากฏว่าพระรามาธิบดีให้การต้อนรับทูตโปรตุเกสอย่างดี และได้ส่งทูตสยามกลับมาพร้อมกับแฟร์นันดิส โดยนำพระราชสาส์นถึงกษัตริย์โปรตุเกส และของขวัญตอบแทนเพื่อมอบให้อัลบูแควร์กที่มะละกา พร้อมกับแสดงเจตนาที่จะเปิดการค้ากับฝ่ายโปรตุเกส ดังนั้นการติดต่ออย่างเป็นทางการระหว่าง 2 ฝ่าย จึงได้เริ่มขึ้น⁹

⁸ Carta de Rui de Araújo a Afonso Albuquerque, 6 de Fevereiro de 1510, in CAA, (Cartas de Afonso de Albuquerque) vol. III, p. 6.

⁹ Braz de Albuquerque. *The Commentaries on the Great Afonso Albuquerque.*, vol. III, (London: The Hakluyt Society Publications first Serial no. LXII), 1877., pp. 153-155.

ปลายปี ค.ศ. 1511 อัลบูแควร์ก็ส่งคณะทูตชุดใหม่มายังสยาม เพื่อสร้างสัมพันธไมตรี และขอเปิดการค้าระหว่างสยามกับมะละกาอย่างเป็นทางการ คณะทูตนี้ นำโดยอันโตนิโอ มิรันดา เดอ อเซเวดู (António Miranda de Azevedo) โดยมีมานูเอล ฟราโกซู (Manuel Fragoso) เดินทางมาด้วย ฟราโกซูได้รับคำสั่งให้อาศัยอยู่ในสยามเพื่อรวบรวมข้อมูลสำคัญต่าง ๆ ให้แก่ฝ่ายโปรตุเกส อันได้แก่ ชนิดของสินค้าที่หาได้ในสยาม ชนิดประเพณีและการแต่งกายของชาวสยาม ตำแหน่งทางภูมิศาสตร์ที่ชัดเจนของเมืองอยุธยา ความลึกของท่าเรืออยุธยา และเส้นทางคมนาคมของสยาม และเพื่อการสำรวจเส้นทาง คณะทูตชุดนี้จึงเดินทางเรือมาขึ้นฝั่งที่เมืองมะริด และเดินทางบกสู่เมืองอยุธยา พระรามาธิบดีก็ยังให้การต้อนรับคณะทูตนี้ด้วยดี และยินยอมให้ฟราโกซูอยู่ในอยุธยา ในขณะที่อาเซเวดูเดินทางกลับไปยังมะละกา ฟราโกซูอยู่ในสยามกว่า 2 ปี และรวบรวมรายงานกลับไปมอบผู้สำเร็จราชการที่เมืองกัว ดังนั้นฟราโกซูน่าจะได้ชื่อว่าเป็นจารชนตะวันตกคนแรกในสยาม อย่างไรก็ตามในปัจจุบันรายงานฉบับนี้สูญหายไป¹⁰ นอกเหนือจากการส่งฟราโกซูมาเก็บรวบรวมข้อมูลของสยามแล้ว ในระยะต่อมา โปรตุเกสยังได้ส่งเปรู เรยเนล (Pero Reinel) เข้ามาทำแผนที่เดินเรือ (Portulan Chart) ของอ่าวสยามเพื่อให้

¹⁰ โจקים เดอ ลิมปัสสันนิษฐานว่ารายงานนี้จะยังคงค้างอยู่ในหอจดหมายเหตุเมืองลิสบอน ซึ่งยังคงมีเอกสารตกค้างไม่มียกเว้นอีกเป็นจำนวนมาก ดู Joaquim de Campos, 'Early Portuguese Accounts of Thailand', in the Siam Society, vol. III (1959), p. 215. แต่ผู้เรียบเรียงรายงานนี้ไม่ได้อ้างอิงอยู่แล้ว

ชาวโปรตุเกสเดินเรือได้สะดวกขึ้น¹¹ จึงเป็นครั้งแรกที่มีการสำรวจน่านน้ำของสยามโดยชาวตะวันตก

การเริ่มการติดต่ออย่างเป็นทางการนี้ทำให้ความสัมพันธ์ทางการค้าดูทวีขึ้นมาก กษัตริย์สยามเริ่มโดยการส่งเรือบรรทุกสินค้าเข้าไปขายยังมะละกาพร้อมกับคณะทูตที่นำตัวมิรันดากลับ เรือลำนี้ไปถึงมะละกาใน ค.ศ. 1513 ซึ่งทันเวลากับการที่มะละกากำลังอยู่ในภาวะขาดแคลน รุย ดี บริตู ปาตาลิม (Rui de Brito Patalim) กัปตันเมืองมะละกาในขณะนั้น จึงได้ส่งเรือมาค้ายังอยุธยาครั้งใหม่ โดยมุ่งจะซื้อข้าว กายาน ครั่งดิบ และสินค้าอื่น ๆ จากสยาม¹²

ในปี ค.ศ. 1516 เกิดปัญหาความสัมพันธ์ระหว่างมะละกากับสยามเล็กน้อย เพราะจอร์จ ดี บริตู (Jorge de Brito) กัปตันเมืองมะละกาคนต่อมาส่งทหารโจมตีเมืองไทรบุรีด้วยจุดมุ่งหมายในการปล้นสะดม ทั้งที่ไทรบุรีไม่ได้มีความขัดแย้งกับฝ่ายโปรตุเกสมาก่อน เพราะสุลต่านไทรบุรีเป็นศัตรูกับสุลต่านมะละกา ในขณะที่โปรตุเกสทำสงครามกับสุลต่านมะละกา ไทรบุรีก็วางตัวเป็นกลางตลอดมา การโจมตีครั้งนี้ไม่สำเร็จ และสุลต่านไทรบุรีก็รายงานฟ้องเข้ามายังอยุธยา ทำให้กษัตริย์สยามขุ่นใจมาก ดังนั้นเมื่ออเลซซุ ดี เมเนซีส (Aleixo de Meneses) รับตำแหน่งกัปตันคนใหม่ของมะละกาใน ค.ศ. 1517 จึงรีบแต่งตั้งดูอาร์ตี กูเอลยู (Duarte

¹¹ พิทยะ ศรีวิพัฒน์สาร, *ชุมชนชาวโปรตุเกสในสมัยกรุงศรีอยุธยา พ.ศ. 2059 - 2310*. (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย), หน้า 50.

¹² Carta de Ruy de Brito a Afonso de Albuquerque sobre cousas de Malaca, 6 de Janeiro de 1514. in CAA., vol. III, pp. 216-217.

Coelho) เป็นหัวหน้าคณะทูตมายังอยุธยา คูเอลยูนั้นเป็นผู้เชี่ยวชาญในภูมิภาคนี้ เพราะเดินทางมายังมะละกาพร้อมกับอัลบูเกรัก และอยู่ในภูมิภาคนี้ตลอดมา ทั้งยังเคยเดินทางมาสยามในคณะทูตของมิรันตามาแล้ว คณะทูตชุดนี้ได้นำพระราชสาส์นและของขวัญจากกษัตริย์มาอนุเคราะห์มายังพระรามาธิบดีด้วย เพื่อเป็นการตอบแทนต่อของขวัญที่พระรามาธิบดีมอบแก่กษัตริย์โปรตุเกสที่มิรันตานำไปยังกรุงลิสบอนเมื่อ ค.ศ. 1515¹³

เป้าหมายอย่างหนึ่งของคณะทูตคณะนี้ก็คื การเสนอข้อตกลงทางการค้าระหว่างโปรตุเกสกับสยาม โดยฝ่ายโปรตุเกสได้ขอให้สยามให้สิทธิพิเศษแก่โปรตุเกสในการผูกขาดการค้าเครื่องเทศ และการอนุญาตให้โปรตุเกสตั้งโรงเก็บสินค้า (feitoria) และสร้างวัดคริสต์ในอยุธยา โดยโปรตุเกสตกลงที่จะหาอาวูรบินและกระสุนมาขายให้แก่ฝ่ายราชสำนักสยาม นอกจากนี้ โปรตุเกสยังจะขอให้ฝ่ายสยามส่งพ่อค้าไปทำการค้าที่มะละกาแทนที่พ่อค้ามุสลิมที่หนีจากมะละกาไปหมด ปรากฏว่าทางฝ่ายสยามยอมมองข้ามปัญหาเรื่องไทรบุรี และตกลงในเดือนธันวาคม ค.ศ. 1518¹⁴ และสัญญาฉบับนี้เท่ากับการรองรับการตั้งชุมชนโปรตุเกสที่อยุธยาอย่างเป็นทางการ

หลังการลงนามในสัญญานี้ แทนที่การค้าทางการระหว่างอยุธยากับมะละกาจะขยายตัวอย่างมาก เหตุการณ์กลับกลายเป็นตรงข้ามนอกจากในบางกรณี เช่น เมื่อ

¹³ Maria da Conceição Flores, *Os Portugueses e o Sião no Século XVI*, (Lisboa: Marc Liberum), 1991. p. 39.

¹⁴ Barros, *Terceira Década*. Livro II capitulo IV, p. 74.

มะละกาเผชิญกับการขาดแคลนอาหารอย่างหนักใน ค.ศ. 1523 กัปตันเมืองมะละกาจึงได้ส่งกองเรือมายังสยามเพื่อขอซื้อข้าวไปผ่อนคลายสภาวะเช่นนั้น¹⁵ นอกเหนือจากนี้แล้ว การค้าที่เป็นทางการระหว่างเมืองทั้งสองเกิดขึ้นน้อยมาก ทั้งนี้ดูเหมือนว่าฝ่ายโปรตุเกสจะได้ข้อสรุปว่า การค้ากับอยุธยาคงจะไม่เฟื่องฟู หรือให้กำไรที่เป็นกอบเป็นกำแก่ทางการโปรตุเกส เนื่องจากอยุธยาไม่มีสินค้าสำคัญที่โปรตุเกสต้องการ นั่นคือเครื่องเทศ นอกจากนี้แล้วสินค้าอื่น ๆ ที่สยามมี ฝ่ายโปรตุเกสสามารถหาได้จากพะโคหรือปัตตานี จึงไม่จำเป็นต้องมาซื้อจากอยุธยา นอกจากนี้อยุธยายังเป็นเมืองตอนใน มิได้ตั้งอยู่บนเส้นทางการค้านานาชาติของโลกการค้าในเอเชีย สำหรับสินค้าข้าว ในระยะต่อมาฝ่ายโปรตุเกสสามารถซื้อได้จำนวนมากจากรัฐเบงกอล ดังนั้นการติดต่อที่เป็นทางการระหว่างฝ่ายรัฐโปรตุเกสกับสยามจึงยุติลง เพราะไม่มีการส่งทูตจากมะละกาหรือกัวมายังอยุธยาอีก จนกระทั่งอีกศตวรรษต่อมา เมื่อฮอลันดาได้แผ่อำนาจทางการค้าเข้ามายังภูมิภาคนี้แล้ว

แต่กระนั้นในระยที่มีการค้าติดต่อทางการทูต ฝ่ายโปรตุเกสได้ขออนุญาตต่อกษัตริย์สยามในการทำการค้าที่เมืองอื่น ๆ ในราชอาณาจักรด้วย ที่สำคัญคือ เมืองมะริด นครศรีธรรมราช ไทรบุรี และปัตตานี ซึ่งพระรามาธิบดีก็อนุญาต และเปิดเมืองเหล่านี้ให้โปรตุเกสมาค้าอย่างเต็มที่ เมืองท่าสำคัญที่ทางการโปรตุเกสสนใจอย่างมากก็คือปัตตานีซึ่งเป็นรัฐสุลต่านที่ส่งบรรณาการแก่กษัตริย์สยาม ปัตตานีขึ้นชื่อในฐานะตลาดสินค้าเงินอันได้แก่ ซา ผ้าไหม และเครื่องถ้วยชาม ดังนั้นแม้กระทั่งเมื่อทางการโปรตุเกสที่มะละกาสิ้นความสนใจในการค้ากับอยุธยาแล้ว ก็ยัง

¹⁵ Maria da Conceição Flores, *op.cit.*, pp.33-34.

รักษาการติดต่อกับปัตตานีอยู่เสมอ กัปตันเมืองมะละกาได้ส่งมานูเอล ฟัลคา (Manuel Falcão) ไปเจรจาทางการค้ากับสุลต่านปัตตานี ใน ค.ศ. 1516 ปรากฏว่าสุลต่านได้อนุญาตให้พ่อค้าโปรตุเกสเปิดโรงเก็บสินค้าที่ยึดตานิอย่างเป็นทางการ และให้มีการตั้งชุมชนโปรตุเกสที่เมืองปัตตานีได้ ดังนั้น การค้าของโปรตุเกสที่ปัตตานีจึงเฟื่องฟูอย่างมาก พ่อค้าโปรตุเกสสามารถที่จะนำเอาเครื่องเทศมาขายที่ปัตตานีเพื่อขายต่อไปยังจีน ก็จะได้กำไรอย่างมากเช่นกัน ปรากฏว่าเปาโล ดา กามา (Paulo da Gama) กัปตันเมืองมะละกา ประสบความสำเร็จในการทำสัญญาการค้า และมีตราพกับรานีแห่งปัตตานีใน ค.ศ. 1533¹⁶ ชาวโปรตุเกสได้มาตั้งชุมชนที่ปัตตานี และน่าจะเป็นชุมชนต่างชาติขนาดใหญ่ เพราะมีหลักฐานว่าใน ค.ศ. 1538 ชุมชนโปรตุเกสที่ปัตตานีมีชาวโปรตุเกสอาศัยอยู่ถึง 300 คน¹⁷ หลักฐานโปรตุเกสเล่าถึงอาณาจักรปัตตานีว่า ปัตตานีมีการค้าขายติดต่อกับจีนมาช้านาน และดินแดนนี้มักมีผู้ปกครองเป็นหญิงตามประเพณีดั้งเดิม¹⁸

ที่น่าสนใจอีกประการหนึ่งก็คือ แม้ว่าฝ่ายโปรตุเกสจะยุติความสัมพันธ์ที่เป็นทางการกับอยุธยา แต่ยังคงรักษาการติดต่อการค้าที่เป็นทางการกับแคว้นพะโคเสมอ เริ่มจาก ค.ศ. 1511 ขณะที่ส่งทูตมายังสยาม อัลบูแควร์ก็ก็ส่งรุย นูเนส (Rui

¹⁶ ANTT, *Corpo Cronológico*, parte 1, maço 76, nº118, Carta de Manuel Godinho a el-Rei Dom João III, 25 de Outubro de 1545.

¹⁷ R.O. Winstedt, 'A History of Malaya', in *Journal of the Malayan Branch of the Royal Asiatic Society*, vol. XIII, part I, (March, 1935), p. 82.

¹⁸ W. George Maxwell, 'Barretto de Resendes Account of Malacca', in *Journal of Straits Branch of the Royal Asiatic Society*. No. 60 (1911), p. 8.

Nunes) นำคณะทูตอีกชุดหนึ่งเดินทางไปยังหงสาวดี¹⁹ พระยารามกษัตริย์เมืองหงสาวดีให้การต้อนรับอย่างดี และเปิดเมืองท่ามาแจะตะมะสำหรับการค้ากับฝ่ายโปรตุเกส จากนั้นใน ค.ศ. 1514 พระยารามจึงส่งคณะทูตชุดหนึ่งเดินทางไปยังเมืองโคชิน ซึ่งนำมาสู่การลงนามในสัญญามิตรภาพระหว่างกัน ทว่าการโปรตุเกสต้องการสินค้าสำคัญจากพะโค 4 ชนิด คือ อัญมณี โลหะเงิน ข้าว และเครื่อง โดยเฉพาะครั้งนั้นเป็นสินค้าสำคัญมากที่สุดที่ส่งไปยังยุโรป ตั้งหลักฐานที่ปรากฏใน ค.ศ. 1517 ว่า ครั้งเป็นสินค้าที่มีระวางเรือมากเป็นอันดับสองในกองเรือสินค้าที่ส่งจากโคชินไปลิบบอน เป็นรองเพียงสินค้าเครื่องเทศเท่านั้น²⁰ และสินค้าที่โปรตุเกสขายแก่พะโคก็เป็นพวกบีนและกระสุนเช่นกัน ดังนั้น ใน ค.ศ. 1519 คณะทูตอีกชุดหนึ่งนำโดยอันโตนิโอ คอเซยา (António Correia) จึงเดินทางมายังเมืองหงสาวดีเพื่อยืนยันในสัญญาการค้า ขอเปิดโรงเก็บสินค้าที่เมืองมาแจะตะมะ และขอให้ทางหงสาวดีขายข้าวให้แก่มาแจะตะมะเป็นกรณีพิเศษ โรงเก็บสินค้าโปรตุเกสที่มาแจะตะมะดำรงอยู่จนถึง ค.ศ. 1613 จึงถูกปิดโดยคำสั่งของกษัตริย์นอกเขตอาณัติแห่งอังวะ

จนกระทั่งเมื่อกษัตริย์ตเบงชเวตีแห่งเมืองตองอูยกองมาพิชิตแคว้นพะโคใน ค.ศ. 1540 รัฐโปรตุเกสก็ยังคงสืบทอดความสัมพันธ์ที่เป็นทางการกับอาณาจักรตองอู เรือสินค้าทั้งจากมาแจะตะมะและกัวก็ยังคงมาค้าที่เมืองมาแจะตะมะ ดังนั้น จึงเป็นที่น่าสังเกตว่า ในระยะที่เกิดความขัดแย้งและสงครามระหว่างหงสาวดีและอยุธยา

¹⁹ Carta de Rui de Brito a Afonso de Albuquerque sobre cousas de Malaca, 6 de Janeiro de 1514, in CAA, tomo III, p. 218.

²⁰ Sanjay Subrahmanyam, *Improvising Empire: Portuguese Trade and Settlement in the Bay of Bengal 1500-1700*, (Delhi: Oxford University Press.), 1990. p.10.

ทางการโปรตุเกสที่เมืองกัวจึงมักแสดงจุดยืนที่โน้มเอียงไปในทางหงสาวดีเสมอ และ มีบางครั้งที่เสนอจะให้ความช่วยเหลือแก่ฝ่ายพม่าในสงครามที่กระทำกับสยามด้วยซ้ำ จึงจะต้องถือว่า ความสัมพันธ์ที่เป็นทางการระหว่างราชสำนักสยามกับทางการโปรตุเกสที่เมืองกัวอยู่ในขั้นไม่เป็นมิตรตัก

4. การค้าเอกชนของโปรตุเกส

แม้ว่าทางการโปรตุเกสจะไม่สนใจการค้าที่จะติดต่อกับสยาม แต่เอกชนโปรตุเกสให้ความสนใจอย่างมาก เพราะยังเห็นว่าตลาดที่อยุธยายังสามารถที่จะทำการค้าให้เกิดกำไร และเป็นประโยชน์แก่ตนได้ การเฟื่องฟูของการค้าเอกชนจึงได้เกิดขึ้นและพัฒนาซึ่งส่วนหนึ่งเป็นการสอดคล้องกับการเปลี่ยนนโยบายของรัฐโปรตุเกสในอินเดีย เพราะในระยะแรกอัลบูแวก์เป็นผู้ถือนโยบายผูกขาดการค้าโดยราชสำนักอย่างเคร่งครัด และห้ามการค้าเอกชนเด็ดขาด แต่ต่อมา เมื่อโลโป ซัวริส ดี อัลแบร์กาเรีย (Lopo Soares de Albergaria) รับตำแหน่งผู้ว่าการรัฐโปรตุเกสแทนอัลบูแวก์เมื่อปลายปี ค.ศ. 1515 เขาก็เปลี่ยนนโยบาย โดยผ่อนผันให้เอกชนมีบทบาททางการค้า โดยรับสัมปทานและสิทธิทางการค้าจากรัฐโปรตุเกสอินเดียได้ นี่เป็นจุดเริ่มแห่งการเติบโตของการค้าเอกชน และทำให้การค้าของราชสำนักตกต่ำลง

เมื่อมีการปรับนโยบายเช่นนั้น ดูอาร์ตี ดูเอลยูซึ่งเป็นผู้หนึ่งที่สนใจในการค้ากับอยุธยา ก็เป็นคนแรกที่ขอสิทธิพิเศษทางการค้ากับอยุธยาทันที ใน ค.ศ. 1516 ก่อนที่จะรับตำแหน่งเป็นทูตมาอยุธยาได้ 2 ปี เขาเดินทางกับกองเรือของแพร์นาว เปร์ริส ดี อันดราดี (Fernão Peres de Andrade) ซึ่งมุ่งจะไปเปิดการค้ากับจีน แต่ปรากฏว่ากระแสลมไม่อำนวย ทำให้กองเรือต้องค้างข้ามปีอยู่ที่มะละกา ดูเอลยูจึง

ขออนุญาตนำเรือมาค้าที่อยุธยา และได้รับการอนุมัติ เขาเดินทางมาอยุธยาซื้อสินค้าและอาศัยอยู่ในสยามหลายเดือนก่อนเดินทางกลับ ซึ่งสามารถสร้างกำไรได้มากพอสมควร²¹ ต่อมาเมื่อดูเอลยูเดินทางเข้ามาอยุธยาครั้งที่สองเมื่อปลาย ค.ศ. 1518 เพื่อมาทำหน้าที่ทูตนั้น เขาได้นำเรือมา 3 ลำเพื่อบรรทุกสินค้าจากสยามไปขายเช่นเคย และเขาได้ใช้เวลาอยู่ในอยุธยาเกือบปีเพื่อรวบรวมสินค้า แต่ในครั้งนั้นเขาไม่ได้รับผลดีเท่าครั้งแรก เพราะกองเรือไปเผชิญพายุ และอับปางที่นอกฝั่งปะหัง²²

นอกจากดูเอลยูยังมีการระบุดึงพ่อค้าเอกชนอีกคนหนึ่งซึ่งเข้ามาทำการค้าในอยุธยาในสมัยเดียวกัน นั่นคืออังเดร ดี บริตู (André de Brito) ซึ่งได้รับสัมปทานในการค้ากับสยามเมื่อ ค.ศ. 1523 เขากับพ่อค้าโปรตุเกสราว 10 คนได้ลงทุนร่วมกันจัดเรือมาอยุธยาได้ 2 ลำ และสามารถจัดหาสินค้าได้เต็มลำเรือ แต่เนื่องจากเขาไม่คุ้นเคยกับขนนางในอยุธยา และอาจจะไม่ได้ให้สินบนได้ถูกจังหวะ เรือของเขาจึงไม่ได้รับอนุญาตให้ออกจากท่าอยุธยา ในขณะนั้นพ่อตีดูเอลยูเดินทางมาอยุธยาอีกครั้งหนึ่ง จึงได้ช่วยเจรจากับฝ่ายสยามให้ปล่อยเรือของบริตู แต่กระนั้นการค้าของบริตูก็ไม่บรรลุ เพราะเรือของเขาถูกโจมตี และถูกทำลายจากเรือของสุลต่านบินตังที่นอกฝั่งเมืองปะหัง²³

ดังนั้นจึงเห็นได้ว่า กัปตันโปรตุเกสประจำมะละกาซึ่งมักจะไม่สนใจในการ

²¹ Fernão Lopes de Castanheda. *História do Descobrimento e Conquista da Índia pelos Portugueses*. Livro IV, (Porto : Lello & Irmão), 1979., p. 876.

²² Maria da Conceição Flores, *op. cit.*, p. 79.

²³ Gaspar Correia. *Lendas da Índia*. Vol. II, (Porto : Lello & Irmão), 1975. p. 772.

จัดเรือมาทำการค้าอย่างเป็นทางการด้วยตนเอง จึงได้ใช้วิธีการขายสัมปทานในการเดินเรือมาค้ายังสยาม รวมทั้งสัมปทานสำหรับเดินเรือไปยังเมืองท่าอื่น ๆ หลายแห่ง ให้กับพ่อค้าหรือขุนนางเอกชนซึ่งมักเป็นคนใกล้ชิด ดังสถิติว่า ในระหว่าง ค.ศ. 1564 ถึง 1592 ทางกาโปรตุเกสขายสัมปทานในการเดินเรือมายังอยุธยา มะริด และภูเก็ต แก่พ่อค้าเอกชนถึง 33 เทียว โดยเฉพาะใน ค.ศ. 1591 ให้สัมปทานแก่อันโตนิโอ ดาโกวา (António da Cova) ผู้เดียวมาค้าที่เมืองจันทราลา (Lunçalão คือ ภูเก็ต) ถึง 4 เทียว²⁴ ปรากฏว่ากรณีที่เกิดขึ้นหัวไปก็คือ ผู้ที่ได้รับสัมปทานในการค้าก็มักจะขายสิทธิของตนเป็นทอดที่สามแก่พ่อค้าเพื่อเอากำไรอีกทอดหนึ่ง หรือบางครั้งก็ปัดนเมืองมะละกา หรือแม้กระทั่งผู้ว่าการที่เมืองกัวก็เอาสัมปทานเส้นทางการค้าต่าง ๆ ออกมาประมูลขายต่อพ่อค้าด้วยตนเอง นี่เป็นช่องทางหนึ่งที่ทำให้เกิดการทุจริตและหารายได้แก่ผู้ที่ดำรงตำแหน่งผู้ว่าการหรือกัปตันในเอเชีย ดังนั้น แทนที่กัปตันเหล่านี้จะรักษาการค้าผูกขาดของราชสำนัก กลับเร่งให้พ่อค้าเอกชนเข้ามาซื้อหรือรับสัมปทานแทน การค้าที่เป็นทางการของราชสำนักจึงตกต่ำลงทุกที และพ่อค้าเอกชนจึงพัฒนาขึ้นอย่างมาก ยิ่งรัฐของโปรตุเกสดำรงอยู่ที่เมืองมะละกาเป็นเวลานาน การค้าของเอกชนก็เติบโตมากขึ้นทุกที

อย่างไรก็ตาม พ่อค้าที่ได้รับสัมปทานเหล่านี้มักเป็นพ่อค้าใหญ่ และยังคงถือว่าเป็นพ่อค้าทางการจากการที่โปรตุเกสไม่สามารถที่จะสถาปนาอำนาจรัฐอันแข็งแกร่งในเอเชียอาคเนย์ได้ จึงทำให้การควบคุมการค้าของทางการไม่บรรลุผล ในขณะที่การค้าขยายตัว มีพ่อค้าเอกชนที่เกิดขึ้นใหม่จำนวนมากซึ่งโดยมากเป็นทหารที่หนีประจำการ

²⁴ ดูตารางได้จาก Maria da Conceição Flores, *op. cit.*, p.82.

จากมะละกาทลายเป็นพ่อค้าอิสระ แล้วไปตั้งถิ่นฐานตามเมืองต่าง ๆ ในเอเชียเพื่อทำการค้า พ่อค้าเอกชนเหล่านี้เป็นพ่อค้าไม่เป็นทางการหรือนอกกฎหมาย เพราะไม่ได้รับการรับรองสถานะจากราชสำนักโปรตุเกส หรือทางการโปรตุเกสที่กัวและมะละกา แต่ปรากฏว่า พ่อค้าไม่เป็นทางการเหล่านี้ มีเป็นจำนวนมากจนอำนาจรัฐโปรตุเกสไม่อาจควบคุมได้ เพราะจะพบเสมอว่า ทหารโปรตุเกสระดับล่างที่ถูกส่งจากลิสบอนมาประจำในเอเชีย ส่วนมากจะหนีทัพหลังจากที่ประจำการอยู่ได้ปีหรือสองปี เพราะไม่อาจจะทนอยู่อย่างยากจนภายใต้รัฐบาลโปรตุเกสได้ และการที่ระบอบศักดินาโปรตุเกสยังรุนแรง การเลื่อนไปสู่ตำแหน่งระดับสูงในรัฐโปรตุเกสแทบเป็นไปไม่ได้เลยสำหรับทหารสามัญที่มีได้เกิดในตระกูลขุนนาง ดังนั้นทหารชั้นล่างเหล่านี้จึงหนีออกแสวงโชคกลายเป็นไพร่ทณินายอยู่ในเอเชียซึ่งคนกลุ่มนี้จะเรียกในภาษาโปรตุเกสว่า *lançados* (ลันชาดอสหรือโรนินฝรั่ง)²⁵ เพราะแรงจูงใจจากกำไรของภาคการค้าเอกชนในเอเชียจึงดึงดูดให้ทหารระดับล่างหนีทัพเหล่านี้กลายเป็นพ่อค้าอิสระมากยิ่งขึ้นทุกที²⁶

²⁵ ouniyam และความหมายของ *lançados* ได้จากบทที่ 1 ของ Suthachai Yimprasert, *Portuguese Lançados in Asia in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*. Ph.D. Dissertation of the University of Bristol, 1988. ส่วนคำภาษาไทยที่เรียกว่า 'โรนินฝรั่ง' ปรากฏได้โดยอาจารย์ลลิต สุนทราวณิชย์ จึงใคร่ขออภัย และขอขอบคุณ ณ ที่นี้ด้วย

²⁶ James C. Boyajian, *Portuguese Trade in Asia under the Habsburgs, 1580-1640*, (Baltimore, Maryland : The John Hopkins University Press), 1933. pp. 29-52.

การเกิดขึ้นและพัฒนาของพ่อค้าอิสระชาวโปรตุเกสเหล่านี้ยังควบคู่กับการแปรเปลี่ยนทางการค้า เพราะในระยะแรก เป้าหมายของการเดินทางมาค้าขายยังเอเชียของโปรตุเกสก็เพื่อนำสินค้าจากเอเชียไปขายในตลาดยุโรป ราชสำนักโปรตุเกสจึงได้เข้ามาผูกขาดเส้นทางการค้านี้ และยังคงผูกขาดตลอดเวลา เอกชนไม่สามารถที่จะเดินเรือค้าขายในเส้นทางกว้างไปยังลิบบอนได้ แต่ปรากฏว่าหลังจากที่ชาวโปรตุเกสเข้ามาอยู่ในเอเชียได้ระยะหนึ่ง ก็ค้นพบว่า การเป็นตัวกลางการค้าระหว่างรัฐต่าง ๆ ในเอเชียก็สร้างกำไรได้ไม่น้อยเช่นกัน ในส่วนนี้ราชสำนักโปรตุเกสไม่อาจที่จะผูกขาดต่อไปได้ พ่อค้าอิสระชาวโปรตุเกสจึงกลายเป็นพ่อค้าคนกลางในเอเชียแข่งขันกับพ่อค้าทางการในการนำสินค้าจากกุจارات โจฬมณฑล หรือเบงกอล มาค้ายังพะโค อาระกัน สยาม ชุนตา หรือนำเอาเครื่องเทศจากโมลุกกะไปขายตลาดจีน และนำเอาสินค้าจากจีน เช่น ไหม และเครื่องถ้วยชามไปขายในเบงกอล เป็นต้น

ในกระบวนการเกิดของการค้าในลักษณะนี้จึงได้นำมาสู่การตั้งชุมชนและเมืองของชาวโปรตุเกสที่อยู่นอกขอบชายของรัฐโปรตุเกสหลายแห่ง เช่น ที่เมืองแควมเบย์ในกุจاراتมีไพร่หนีนายและพ่อค้าอิสระชาวโปรตุเกสไปตั้งชุมชนการค้า ตั้งแต่ ค.ศ. 1509 ทั้งที่ทางการโปรตุเกสไม่รับรอง และยังคงแสดงความวิตกในกรณีนี้อาจเกิดสงครามระหว่างสุลต่านกุจاراتกับรัฐโปรตุเกส นอกจากนี้แล้วก็คือ การตั้งชุมชนโปรตุเกสที่เมืองฮัจินีในแคว้นกะลิงคะ ค.ศ. 1514 ชุมชนที่พูลิคัตเมืองท่าของอาณาจักรวิชัยนครใน ค.ศ. 1515 ที่เมืองเซาโตม-มาลัยปุระบนฝั่งโจฬมณฑล ค.ศ. 1521 ชุมชนที่เกาะแอมบอยนาเริ่ม ค.ศ. 1540 ที่เกาะโซลอร์และติมอร์เริ่ม ค.ศ. 1562 ที่เมืองมะเยาอูในอาระกันเริ่มตั้งชุมชนโปรตุเกสใน ค.ศ. 1564 ที่เมืองนาคาปัตนัมเริ่มราว ค.ศ. 1565 และที่สำคัญที่สุดคือการสร้างเมืองชุกลีในเบงกอล

ใน ค.ศ. 1580 จากนั้นก็คือชุมชนที่เมืองมาร์กัสซาร์เริ่ม ค.ศ. 1605 เป็นต้น ชุมชนพ่อค้าโปรตุเกสอิสระเหล่านี้กลายเป็นเครือข่ายขนาดใหญ่ นอกอำนาจรัฐของโปรตุเกสที่เชื่อมประสาน และควบคุมการค้าระหว่างรัฐในเอเชียไว้²⁷

ในสยามก็เป็นเช่นเดียวกัน พวกพ่อค้าออกกฎหมายและไพร่หนีนายชาวโปรตุเกสเหล่านี้เริ่มมาตั้งถิ่นฐานอยู่ในอยุธยาตั้งแต่ ค.ศ. 1515 เป็นต้นมา ส่วนมากเป็นทหารระดับล่างที่มีพื้นฐานจากชาวนาในโปรตุเกส คนเหล่านี้ต้องการที่จะแสวงโชคในอยุธยา มีความเป็นไปได้ว่า ชุมชนโปรตุเกสในอยุธยาเริ่มก่อตั้งมาตั้งในระยะนี้แล้ว โดยชุมชนนี้ตั้งอยู่ตอนใต้ของเมืองอยุธยา นอกกำแพงเมืองลงไปจากป้อมเพชร และอยู่ใต้จากจากชุมชนเงินแถบวัดพญูเิง การที่ราชสำนักสยามยอมให้ชาวโปรตุเกสตั้งชุมชนของตนได้ก็เป็นในลักษณะเดียวกับที่อนุญาตให้พ่อค้ามุสลิมเข้ามาตั้งถิ่นฐานในระยะก่อนหน้า จากชุมชนโปรตุเกสแห่งนี้ที่พ่อค้าและทหารรับจ้างชาวโปรตุเกสได้เข้ามามีบทบาทในสยาม และต่อมาบาทหลวงโปรตุเกสก็เริ่มสร้างวัด และเผยแพร่คริสต์ศาสนาจากชุมชนนี้ด้วย แต่ในระยะเริ่มแรกนี้ มีความเป็นไปได้ว่าราชสำนักสยามใช้ชาวโปรตุเกสจำนวนหนึ่งในการเดินเรือในฐานะที่ชาวโปรตุเกสมีความเชี่ยวชาญทางทะเลมากกว่าชนชาติอื่นใด จึงมีหลักฐานว่าตั้งแต่ ค.ศ. 1520 เริ่มมีลูกเรือโปรตุเกสปรากฏบนเรือของสยามแล้ว

²⁷ ดูรายละเอียดได้จากหนังสือ เช่น M.N. Pearson. *Merchants and Rulers in Gujarat*. (Berkeley: University of California Press), 1976. Sanjay Subrahmanyam. *Improvising Empire: Portuguese Trade and Settlement in the Bay of Bengal 1500-1700*. (Delhi: Oxford University Press), 1990. และ Charles R. Boxer. *Francisco Vieira de Figueiredo: A Portuguese Merchant-Adventurer in South East Asia, 1624-1667*. (The Hague: Martinus Nijhoff), 1967. เป็นต้น

กษัตริย์สยามเองก็ยินดีต้อนรับพ่อค้าโปรตุเกสเหล่านี้ เพราะการค้ากับพ่อค้าโปรตุเกสได้สร้างกำไรอย่างมากแก่ราชสำนักสยาม นอกจากนี้พ่อค้าเหล่านี้เป็นผู้นำเอาสินค้าผ้า และสินค้าฟุ่มเฟือยจากยุโรปและอินเดียมาสู่สังคมชั้นสูงของสยาม ในรายงานของอัลบูเอร์เกระบุว่า สินค้าที่สยามต้องการนำเข้าได้แก่ ชาด ผ้าขาวและผ้าดำ กำมะหยี่ ฝ้ายกดอกเงินและทอง ที่ห่อจากจากแคมเบย์²⁸ ซึ่งดูจะเป็นการไม่ยากนักที่ฝ่ายโปรตุเกสจะหาสินค้าเหล่านี้มาขายให้ ปรากฏว่าการค้าของชาวโปรตุเกสทำให้สยามในสมัยพระรามาธิบดีจึ่งรุ่งเรืองทางการค้าอย่างมาก ในตอนปลายรัชสมัยจึงมีพ่อค้าโปรตุเกสตั้งถิ่นฐานอยู่ที่อยุธยาราว 300 คน

สินค้าจากสยามที่พ่อค้าชาวโปรตุเกสสนใจอย่างมากก็คือ สินค้าของป่าที่สยามมีอยู่อย่างอุดมสมบูรณ์ โดยเฉพาะไม้ฝาง ครั่งดิบ กายาน งาม้าง นอแรด ชีผึ้ง น้ำมันเสียงผา และสมุนไพรต่าง ๆ ที่ชาวโปรตุเกสจัดไว้ในหมู่ที่เรียกว่าเครื่องยา (drogas) นอกจากนี้คือสินค้าอื่น ๆ เช่น ข้าว ตะกั่วและดีบุก ครามและสีย้อมผ้า เป็นต้น สินค้าเหล่านี้ ส่วนหนึ่งเรือของโปรตุเกสจะมาซื้อที่เมืองอยุธยา และนำไปสู่มะละกา แต่จำนวนไม่น้อย เรือของโปรตุเกสจะมาจอดทำการค้าที่เมืองมะริดเพื่อนำสินค้าจากสยามไปจำหน่ายยังเบงกอล และฝั่งโจฬมณฑลซึ่งมีชุมชนโปรตุเกสตั้งอยู่เช่นกัน ส่วนสินค้าที่พ่อค้าโปรตุเกสนำมาขาย ได้แก่ ฝ้านานาชนิดและกำมะหยี่จากกุจราตและโจฬมณฑล เครื่องเทศ น้ำดอกกุหลาบ ชาด ทองแดง และสินค้าแปลก ๆ จากยุโรป

²⁸ Carta de Affonso de Albuquerque ao El-Rei, 1 de Dezembro de 1513, in CAA, tomo i, p. 116.

ต่อมาใน ค.ศ. 1521 การค้าระหว่างโปรตุเกสกับจีนชะงักลง อยุธยา มีความสำคัญมากขึ้นในฐานะแหล่งที่จะหาสินค้าจากจีนได้เสมอ เนื่องจากการที่กษัตริย์สยามส่งบรรณาการแก่จักรพรรดิจีนตลอดเวลา จึงมักจะได้สิทธิพิเศษที่จะทำการค้ากับจีน²⁹ ด้วยเหตุนี้ พ่อค้าโปรตุเกสจึงต้องเข้ามาซื้อสินค้าจากจีน เช่น ไหม ชา และเครื่องถ้วยชามในกรุงศรีอยุธยา หรือแม้กระทั่งกลายเป็นพ่อค้าที่ไปค้าขายยังจีน ในนามของพ่อค้าจากสยาม จนกระทั่งราว ค.ศ. 1554 พ่อค้าโปรตุเกสชื่อเลโอนัล ดีโซซา (Leonel de Sousa) ประสบความสำเร็จในการเจรจาฟื้นความสัมพันธ์ขึ้นปกติกับจีน และยังสามารถขอเปิดสถานการค้าที่มาเก๊าใน ค.ศ. 1557 จึงทำให้โปรตุเกสติดต่อการค้ากับจีนโดยตรงได้

สถานะการผูกขาดการค้าของโปรตุเกสในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เริ่มมีคู่แข่งสำคัญเมื่อราชสำนักสเปนตั้งเมืองมะนิลาเป็นศูนย์กลางการค้าในเอเชียของตนเมื่อ ค.ศ. 1565 แต่การค้าระหว่างโปรตุเกสกับสยามก็ยังคงรุ่งเรืองต่อไป เพราะพ่อค้าโปรตุเกสได้เปิดการค้ากับญี่ปุ่นหลัง ค.ศ. 1543 การเดินทางมาอยุธยาจึงสามารถทำได้ เนื่องจากสินค้าจากสยาม โดยเฉพาะไม้ฝาง หนังกวาง และตะกั่ว เป็นที่ต้องการของตลาดญี่ปุ่น และราชสำนักสยามก็ยังเปิดเมืองทำให้พ่อค้าโปรตุเกสมาค้าได้เสมอดังนั้น ในจดหมายของกาสปาร์ โลเปส ใน ค.ศ. 1551 จึงเล่าว่า สยามและญี่ปุ่นเป็นมิตรของโปรตุเกสในตะวันออกไกล เพราะพ่อค้าโปรตุเกสสามารถที่จะเดินทางมาค้า

²⁹ Sarasin Viraphol, *Tribute and Profit Sino-Siamese Trade, 1652-1853*, (Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press), 1977. pp. 3-4.

ได้เสมอ ถ้าหากจ่ายอาการได้เรียบร้อย³⁰ การตั้งเมืองมาเก๊าของโปรตุเกสก็มีส่วนอย่างสำคัญในการส่งเสริมการค้าระหว่างสยามกับญี่ปุ่น เพราะทำให้พ่อค้าโปรตุเกสมีที่พักเรือกลางทางที่สะดวกมากขึ้น โดยมากแล้วเรือของพ่อค้าโปรตุเกสอิสระจะบรรทุกผ้าจากเบงกอลและโจฬิมณฑล และหอยเบี้ยจากเกาะมัลทวีปมาขายในสยามซึ่งชาวสยามจะนำเอาหอยเบี้ยนี้มาใช้เป็นเงินตรา นอกจากนี้ก็คือการอาวูชป็นและกระสุนให้แก่ราชสำนักอยุธยา และซื้อเอาหนังกวาง ตะกั่ว ไม้ฝาง เพื่อนำไปขายที่ญี่ปุ่น ในระหว่างทาง อาจจะแวะมาเก๊าเพื่อรวบรวมสินค้าบางชนิดจากจีน ก่อนที่จะเดินทางไปยังนางาซากิ และจะนำเอาโลหะเงินจากญี่ปุ่นกลับมาขายซึ่งจะสร้างกำไรให้พ่อค้าเหล่านี้ได้อย่างมหาศาล

แต่ที่สำคัญอย่างยิ่งสำหรับพ่อค้าโปรตุเกสก็คือ การนำเอาสินค้าอาวูชป็นและกระสุนที่ราชสำนักสยามต้องการเป็นอย่างยิ่ง และกษัตริย์ยังต้องการความรู้ทางเทคโนโลยีการใช้ปืนและปืนใหญ่ที่ชาวโปรตุเกสมีความรู้เป็นอย่างดี³¹ และจากความต้องการเหล่านี้เองที่นำมาสู่การเกิดของทหารรับจ้างโปรตุเกสในราชสำนักสยาม

กองทัพของสยามน่าจะมีอาวูชป็นใช้เป็นครั้งแรกตั้งแต่ ค.ศ. 1515 เมื่อพระรามาธิบดีทำสงครามชนะเชียงใหม่ ในระยะนี้รายงานฝ่ายโปรตุเกสเล่าว่า มีเจ้าชายสยามองค์หนึ่งซึ่งเป็นโอรสของพระรามาธิบดี ไปช่วยอดีตสุลต่านมะละการบกับฝ่ายโปรตุเกส และถูกจับตัวเป็นเชลย ทางฝ่ายโปรตุเกสได้ปฏิบัติกับเจ้าชายผู้นี้อย่าง

³⁰ Letter from Gaspar Lopes to his Brother António Lopes de Bobadilha, October 1551, in Georg Schurmmmer, *Francis Xavier, His Life, His Times*, vol. 4 (Rome, 1982) p. 311.

³¹ P. Manuel Teixeira, *Portugal na Tailândia*, (Macau: Imprensa Nacional de Macau), 1983. p. 19-20.

สมเกียรติ และส่งกลับมายังสยาม พระรามาธิบดีจึงตอบแทนด้วยการส่งเรือบรรทุกเสบียงเป็นการตอบแทนฝ่ายโปรตุเกส³² แต่เรื่องนี้ไม่ปรากฏหลักฐานในฝ่ายสยามเลย

5. จากพ่อค้าสู่ทหารรับจ้าง

นอกเหนือจากการเป็นพ่อค้าอิสระ ไพร่ทนาย หรือลันซาดุส ชาวโปรตุเกสเหล่านี้ยังแสวงความร่ำรวยโดยได้เข้ารับราชการกับกษัตริย์พื้นเมือง และกลายเป็นที่ปรึกษาทางการทหาร หรือทหารรับจ้างตั้งถิ่นฐานตามเมืองต่าง ๆ ในเอเชีย และค่อย ๆ กลายเป็นชาวพื้นเมืองในระยะต่อมา กษัตริย์เมืองต่าง ๆ ในเอเชียก็ต้องการใช้ชาวโปรตุเกสจากการที่คนเหล่านี้เชี่ยวชาญการใช้อาวูชป็น และมีความรู้ในการเดินเรือ กษัตริย์อาระกันเป็นผู้หนึ่งที่รับเอาชาวโปรตุเกสจำนวนมากเข้ามาไว้เป็นทหารรับจ้าง ในระยะต่อมาก็คือกษัตริย์มาเก๊าซึ่งจะใช้ทหารรับจ้างโปรตุเกสเหล่านี้สู้รบกับชาวฮอลันดา นอกจากนี้ก็คือกษัตริย์สยามที่มีการจัดกองอาสาฝรั่ง ซึ่งเป็นชาวโปรตุเกสไว้ในระบบกำลังคนของสยามเช่นกัน

มีหลักฐานที่กล่าวถึงชาวโปรตุเกสที่เข้ามาเป็นทหารรับจ้างในสยามอยู่หลายกรณี แม้แต่ในเอกสารที่เป็นทางการของโปรตุเกส เขียนโดยจาว ดี บาซอส (João de Barros) นักพงศาวดารโปรตุเกสได้เล่าถึงทหารผู้หนึ่งชื่อดอมิงอูส ดี เซยซาส (Domingos de Seixas) ซึ่งรับราชการในกองทัพสยามถึง 25 ปี เซยซาสมาจากตระกูลผู้ดีในโปรตุเกส แต่อาจจะเป็นบุตรคนรองซึ่งตามประเพณียุโรป จะไม่ได้รับสิทธิอดตำแหน่งและมรดก จึงได้เดินทางมาแสวงโชคยังเอเชีย ใน ค.ศ. 1523

³² Joaquim de Campos, *op.cit.*, p. 217.

เขาเดินทางมาทำการค้าที่เมืองมะริดเพื่อจะซื้อข้าวไปยังเมืองปาไซซึ่งอยู่ในเกาะสุมาตรา ในขณะที่บังเอิญมีเรือโจรสลัดโปรตุเกสลำหนึ่งปล้นสะดมเรือของเจ้าเมืองตะนาวศรี ออกญาตะนาวศรีจึงสั่งจับชาวโปรตุเกสที่อยู่ในเมืองมะริดในขณะนั้น ชายชราและชาวโปรตุเกสอีก 17 คนจึงถูกจับตัว และเจ้าเมืองตะนาวศรีได้ส่งคนโทษเหล่านี้ไปยังอยุธยา เมื่อพระรามาธิบดีได้ตัวชาวโปรตุเกสเหล่านี้ ก็มีโองการให้เข้าประจำในกองทัพเพื่อสอนวิชาการใช้ปืนแก่ไพร่พลสยาม โดยให้เบี้ยหวัดเงินปีตอบแทนอย่างงาม โดยเฉพาะชายชราซึ่งได้รับการแต่งตั้งให้เป็นผู้บัญชาการ³³ ชายชราอยู่ในอยุธยาจนถึง ค.ศ. 1547 เมื่อเกิดความวุ่นวายในราชสำนักสยาม

ทหารรับจ้างรายสำคัญอีกผู้หนึ่งที่ควรจะต้องเอ่ยถึงคือแฟร์นาว เมนเดส ปินตู (Fernão Mendes Pinto) ซึ่งเป็นนักเขียนสำคัญผู้หนึ่งในประวัติศาสตร์ของโปรตุเกส ปินตูมาจากครอบครัวที่ยากจนในจังหวัดหนึ่งตอนกลางของโปรตุเกส เพื่อหลีกเลี่ยงจากชีวิตที่ยากจนในโปรตุเกส เขาจึงตัดสินใจเดินทางมาเป็นทหารในเอเชียใน ค.ศ. 1537 และต่อมาเขาก็ออกมาเป็นพ่อค้าอิสระและนักผจญภัย เขาเดินทางมาถึงมะละกาใน ค.ศ. 1539 และใช้ชีวิตเดินทางเกี่ยวข้องกับสยาม พะโค ชุนดา จัน ญี่ปุ่น และเมืองอื่น ๆ เขาใช้ชีวิตอยู่ในเอเชีย 21 ปีจึงเดินทางกลับไปยังลิสบอนใน ค.ศ. 1558 จากนั้นก็ใช้เวลาช่วงสุดท้ายเขียนหนังสือเล่มสำคัญชื่อ *Peregrinação* (The Pilgrim) เขาเสียชีวิตใน ค.ศ. 1583 และหนังสือเล่มนี้ได้ตีพิมพ์ในลิสบอนใน ค.ศ. 1614 แล้วกลายเป็นหนังสือที่มีชื่อเสียงมาก ได้รับการถ่ายทอด และตีพิมพ์ออกเป็นภาษาต่าง ๆ เช่น สเปน ฝรั่งเศส ดัตช์ อิตาลี เยอรมัน และ

³³ Barros, *Terceira Década*, livro II, capítulo V, p. 78.

อังกฤษ³⁴ ในวรรณกรรมเล่มนี้ ปินตูเล่าทุกอย่างที่เขาได้ประสบหรือได้ทราบในขณะที่อยู่ในเอเชีย ดังนั้นวรรณกรรมเรื่องนี้จึงมีประโยชน์มากในการศึกษาสถานะของชาวโปรตุเกสในเอเชีย แม้ว่านักประวัติศาสตร์จำนวนมากจะเห็นว่า เรื่องที่เขาเล่าเป็นเรื่องอิงนิยายเสียมาก และเชื่อถือไม่ได้ในทางประวัติศาสตร์ก็ตาม

ในบทที่ 189 ของหนังสือนี้ ปินตูได้อธิบายประเทศสยามซึ่งพอจะสรุปได้ว่าเป็นประเทศที่อุดมสมบูรณ์ เป็นที่ราบต่ำ มีทุ่งนามาก และมีแม่น้ำไหลผ่าน แต่มีเขตภูเขาที่อุดมด้วยไม้เนื้อแข็งที่จะใช้ต่อเรือเดินทะเลได้เป็นอย่างดี มีการทำเหมืองแร่ชนิดต่าง ๆ และยังมีสินค้าเช่น ไหม ไม้จันทน์ กายาน ครั่ง ความ ผ้าฝ้าย อัญมณี งาช้าง และทอง และมีป่าชายฝั่งที่เต็มไปด้วยไม้กฤษณาและไม้มะเกลือสีดำที่จะส่งออกไปยังจีน ไทหล่า ริวกิว กัมพูชา และจัมปา นอกจากนี้ยังมีช้าง น้ำผึ้ง และน้ำตาล อาณาจักรประกอบด้วย 26,000 หมู่บ้าน กำแพงเมืองอยุธยาก่อด้วยอิฐโคลนและดิบทุบ มีประชากรราว 4 แสนคนซึ่งในจำนวนนี้ราวแสนคนเป็นชนต่างชาติ เพราะในแต่ละปีมีเรือสินค้านานาชาติมาค้ายังอยุธยา ทำให้มีรายได้แผ่นดินมากมาย แต่รายได้แผ่นดินใช้ในการสร้างวัดในพุทธศาสนาซึ่งมีนิกายที่ต่างกันถึง 12 นิกาย³⁵

ปินตูเล่าด้วยว่าใน ค.ศ. 1548 เมื่อเขาเดินทางมาสยามนั้น พระไชยราชา กษัตริย์สยามได้รวบรวมพลยกไปตีกรุงศรีสัตนาคนหุตใน ค.ศ. 1545 ก็มีทหาร

³⁴ หนังสือเล่มนี้ ฉบับแปลภาษาอังกฤษที่ดีที่สุด ทำโดย Rebecca Katz ในชื่อว่า *The Travels of Mendes Pinto*. (Chicago: University of Chicago Press), 1989 แต่ในบทความนี้ จะอ้างอิงโดยใช้ชื่อย่อว่า *Peregrinação*.

³⁵ *Peregrinação*, pp. 419-420.

รับจ้างโปรตุเกสไปร่วมรบด้วย 180 คนซึ่งรวมถึงดูมิงกูส ดี เซยซาส ต่อมาใน ค.ศ. 1546 พระไชยราชาต้องการจะรบเชียงใหม่ จึงได้ส่งออกญาท้าวโหมมายิ่งหมู่บ้านโปรตุเกสเพื่อหาอาสาสมัครไปรบในฐานะกองทหารองค์รักษ์ โดยสัญญาจะให้ผลตอบแทนอย่างงาม และจะอนุญาตให้ชาวโปรตุเกสสร้างโบสถ์ได้ ชาวโปรตุเกสส่วนใหญ่ตกลงช่วยพระไชยราชา และทำให้พระองค์รบชนะกษัตริย์เชียงใหม่ แต่เมื่อกลับมาจากการรบกลับถูกรวางยาพิษสิ้นพระชนม์ เพราะพระมหาลีคือท้าวศรีสุตาจันทร์เป็นผู้กับขุนนางกรมวังในตำแหน่งขุนชินราชจนกระทั่งทรงครมภ์ จึงต้องสังหารพระไชยราชาเสียก่อนที่ความลับจะรั่วไหล จากนั้นจึงให้พระโอรสคือพระยอดฟ้าซึ่งยังทรงพระเยาว์เป็นกษัตริย์แทน แต่ต่อมาวีรวงยาพิษพระยอดฟ้าอีกครั้งหนึ่งเพื่อให้ขุนชินราชขึ้นเป็นกษัตริย์ ตามบันทึกของปินตู เหตุการณ์ที่ขุนชินราชเป็นกษัตริย์นี้เกิดในวันที่ 11 พฤศจิกายน ค.ศ. 1545 แต่พอถึงวันที่ 2 มกราคม ค.ศ. 1546 ท้าวศรีสุตาจันทร์กับขุนชินราชก็ถูกสังหารโดยออกญาพิษณุโลกและเจ้ากัมพูชา พระเศียรราชาได้เป็นกษัตริย์แทน³⁶ สำหรับดูมิงกูส ดี เซยซาสได้เดินทางกลับโปรตุเกส และถึงแก่กรรมอย่างสงบในโรงพยาบาลแห่งหนึ่งของลิสบอน ก่อนที่จะถึงแก่กรรม เขาได้ถ่ายทอดเรื่องในสยามทั้งหมดแก่จาว เตอ บาสอส นักพงศาวดารคนสำคัญด้วย³⁷ นับว่าบันทึกของปินตูได้ให้รายละเอียดแก่เหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ในช่วงนี้อย่างชัดเจน ขณะที่พงศาวดารของราชสำนักสยามไม่ได้ให้รายละเอียดในเดือนเมษายน ค.ศ. 1548 เมื่อกษัตริย์ตบวงชเวตี้แห่งตองอุทราพบเหตุ-

³⁶ *Ibid.* pp. 4010-411.

³⁷ Barros, *Terceira Década*, livro VIII, capítulo, pp. 415-416.

การณ์ในสยาม จึงยกกองทัพใหญ่บุกเข้ามาเพื่อตีกรุงศรีอยุธยา พระองค์มีกองทหารรับจ้างโปรตุเกสมาด้วย 180 คน นำโดยดีโอกู โซอารีส ดี เมลู (Diogo Soares de Melo) ทางฝ่ายกองทัพสยามก็มีกองทหารรับจ้างชาวโปรตุเกสนำโดยดีโอกู เปเรรา (Diogo Pereira) คอยช่วยเหลือ ปินตูเล่าว่า ตบวงชเวตี้พยายามตีดลิสบอนดีโอกู เปเรราให้หักหลังฝ่ายสยาม แต่ไม่ประสบผลสำเร็จ แต่ในที่สุดฝ่ายพม่าต้องถอนทัพ เพราะได้ทราบข่าว เกิดกบฏในหัวเมืองมอญ นำโดยสมิงทอรวม³⁸ ที่นำสังเกตคือปินตูเล่าถึงสงครามครั้งนี้ โดยไม่ได้กล่าวเอาไว้เลยถึงบทบาทของมเสียมฝ่ายสยามที่เสียมชนม์ในที่รบที่ชื่อว่าพระศรีสุริโยทัย ในที่นี้จึงใคร่ขอเสนอว่า บทบาทของพระศรีสุริโยทัยในประวัติศาสตร์นั้น มาจากหลักฐานที่ไม่ชัดเจน

ในหนังสือของปินตู ยังได้เล่าถึงชาวโปรตุเกสที่กลายมาเป็นโจรสลัดในน่านน้ำสยามซึ่งชื่อว่าลานซาโรเต แกเรยโร (Lançarote Guerreiro) ชายผู้นี้เดินทางจากโปรตุเกสมาเป็นทหารที่เมืองแก้ว แต่ต่อมาได้แยกกองเรือของตนออกมาแล้วกลายเป็นผู้นำโจรสลัดปล้นสะดมที่วนน่านน้ำเอเชีย ในราว ค.ศ. 1542 แกเรยโรปล้นสะดมอยู่แถบอ่าวเกาะตะมะ และก่ออาชญากรรมไว้มากมาย สร้างความสยองขวัญและหวาดกลัวแก่พ่อค้าทั่วไป จนทำให้รายได้ของเมืองท่ามะริดตกต่ำลงมาก กษัตริย์สยามจึงได้แต่งตั้งขุนนางไปปราบโจรสลัดผู้นี้ แต่ก็ไม่ประสบความสำเร็จ³⁹ ปินตูไปตามมหาโจรสลัดผู้นี้ เพราะต้องการให้เขาไปช่วยมะละกาที่กำลังถูกโจมตีจากสุลต่านอัจเจห์ซึ่งแกเรยโรตกลงที่จะกลับไปช่วยเหลือ ในท้ายที่สุด โจรสลัดผู้นี้ก็ได้

³⁸ *Peregrinação*, pp. 419-420.

³⁹ *Ibid.* pp. 301-306.

รับการอภัยโทษ และแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งขุนนางที่เมืองมะละกา

หลังจากนั้น หลักฐานฝ่ายโปรตุเกสก็ไม่ได้กล่าวถึงกองทหารรับจ้างโปรตุเกสในสยามอีก นอกจากจะเล่าถึงบาทหลวงโดมินิกัน 2 รูปที่เดินทางเข้ามายังกรุงศรีอยุธยาในช่วงก่อนจะเสียกรุง คือ บาทหลวงเซบาสเตียว ดี กันตู (Sebastião de Canto) และเจโรนิมุ ดา ครูซ (Jerónimo da Cruz) เดินทางจากมะละกาถึงอยุธยาใน ค.ศ. 1566 ปรากฏว่าในขณะที่ประจำอยู่ในอยุธยาเกิดความขัดแย้งกับชาวมุสลิม ทำให้บาทหลวงดาครูซถูกสังหาร ขณะที่บาทหลวงกันตูได้รับบาดเจ็บ พระมหินทรกษัตริย์สยามจึงได้ดำเนินการให้จับตัวผู้กระทำผิดมาลงโทษ แต่บาทหลวงกันตูทูลขอชีวิตผู้กระทำผิดกับพระมหินทร ซึ่งสร้างความประทับใจอย่างมาก จากนั้นบาทหลวงอีกองค์หนึ่งจากมะละกาก็เดินทางมาประจำที่อยุธยาแทน แต่ในคราวเสียกรุงศรีอยุธยาใน ค.ศ. 1569 นั้น บาทหลวงทั้งสองเสียชีวิตในภาวะสงคราม⁴⁰ และเมื่อบูรณอภินิหารวัดต้นผู้คนเป็นเชลยกลับไปพม่า มีชาวโปรตุเกสในสยามจำนวนไม่น้อยถูกกวาดไปด้วย ในจำนวนนี้คนหนึ่งชื่อวอันโตนิอุ ทูสกานู (António Toscano) หนีรอดกลับไปยังเมืองกัวได้ใน ค.ศ. 1579⁴¹

⁴⁰ Luís de Sousa, *História de S. Domingos*. Vol. IV, (Lisboa : Typ. de Panorama), 1866, pp. 405-406.

⁴¹ P. Manuel Teixeira, *op.cit.* pp. 28-29.

6. ความสัมพันธ์ระหว่างสยามกับโปรตุเกสในระยะหลัง

ต่อมาในสมัยพระนเรศวร มีหลักฐานว่ามีทหารรับจ้างโปรตุเกสอย่างน้อย 2 คนอยู่กับพระองค์ เมื่อทำศึกกับพระมหาอุปราชาใน ค.ศ. 1593 แต่ในขณะเดียวกันก็มีทหารโปรตุเกสร่วมขบวนทัพของพระมหาอุปราชาด้วย ที่น่าสนใจประการต่อมา ก็คือ การที่หลักฐานโปรตุเกสระบุว่าพระมหาอุปราชาขึ้นสนมด้วยกระสุนปืน มิได้มีการยุทธหัตถีระหว่างกษัตริย์ทั้งสอง⁴² ก็ถือว่าเป็นเรื่องที่น่าสนใจ นอกจากนี้ คือการที่หลักฐานของโปรตุเกสในสมัยนี้ มักแสดงทัศนคติที่เป็นปฏิปักษ์กับพระนเรศวรอย่างมาก เช่น จาว ริเบย์โร กาญ (João Ribeiro Gaio) บาทหลวงแห่งมะละกา เสนอใน ค.ศ. 1593 ว่า พระนเรศวรนั้นเป็นศัตรูของพระเจ้า และชาวคริสเตียนทั้งหมด เป็นผู้ให้อภัยแต่เพียงโหดทารุณ จึงเป็นการบุญต่อพระเจ้า และต่อกษัตริย์แห่งโปรตุเกสที่กษัตริย์ชั่วร้ายของสยามจะถูกกำจัดเสีย สเปนและโปรตุเกสจึงควรร่วมมือกับพม่าและเขมรในการดำเนินการเช่นนั้น และมีความเป็นไปได้ว่า ชาวสยามเองก็คงจะไม่ชอบกษัตริย์ทรราชเช่นนี้ การกำจัดพระนเรศวรจะเป็นการสร้างสันติและเสถียรภาพแก่ภูมิภาค⁴³ ซึ่งเป็นข้อเสนอเช่นเดียวกับฟิลิป ดี บริตู (Filip de Brito) เจ้าเมืองสิริเยมที่เสนอแผนการต่ออุปราชที่เมืองกัวใน ค.ศ. 1605 ในการที่จะต่อต้านอำนาจ

⁴² António Bocarro. *Década 13 da História da Índia*. Parte I (Lisboa: Academia Real das Ciências), 1876., pp. 118-120.

⁴³ Charles R. Boxer. 'Portuguese and Spanish projects for the conquest of Southeast Asia, 1580-1600'. *Journal of Asian History*. Vol. 3 (1969), p. 129.

ของพระนเรศวร และสถาปนาอำนาจของโปรตุเกสขึ้นแทนโมญิกาคันเช่นกัน⁴⁴

หลังสมัยพระนเรศวร มีหลักฐานถึงการใช้นายทหารโปรตุเกสในราชสำนักอยู่บ้าง เช่น สมัยพระเอกาทศรถ ชาวโปรตุเกสชื่อทริสตาอู โกลายู (Tristão Golaio) ก็เป็นที่ไว้เนื้อเชื่อใจ ต่อมาในสมัยพระเจ้าทรงธรรม ชาวโปรตุเกสที่ใกล้ชิดพระองค์นั้นชื่อคริสโตวาว รีเบลุ (Cristóvão Rebelo) ซึ่งเป็นทหารหนีโทษมาจากเมืองโคชิน เพราะก่อคดีไว้หลายเรื่อง แต่กษัตริย์สยามก็ยังให้ความไว้วางใจอย่างมากถึงขนาดตั้งให้เป็นราชองครักษ์⁴⁵ แต่เมื่อถึงรัชกาลนี้ ความจำเป็นในการใช้ทหารรับจ้างโปรตุเกสลดน้อยลงมาก เพราะพระเจ้าทรงธรรมสามารถใช้ทหารรับจ้างญี่ปุ่นแทนได้ และความรู้ความสามารถในการใช้ปืนและปืนใหญ่ของทหารญี่ปุ่นก็มีได้แตกต่างจากทหารโปรตุเกสมากนัก ดังนั้น จึงมีทหารรับจ้างญี่ปุ่นในกองทัพสยามมาตั้งแต่สมัยพระนเรศวรแล้วเป็นอย่างน้อย⁴⁶ ยิ่งกว่านั้นเมื่อโชกุนโทกุกาวะปราบปรามชาวคริสเตียน ก็มีชาวญี่ปุ่นอพยพมาตั้งถิ่นฐานในสยามเพิ่มขึ้น แต่ทหารรับจ้างโปรตุเกสก็ยังคงมีบทบาทอยู่ และยังคงได้รับการโปรดปรานจากกษัตริย์สยาม ทหารเหล่านี้อาศัยอยู่ในอยุธยาเป็นเวลานาน และผ่านการสมรสผสมผสานจนแทบจะกลายเป็นชาวพื้นเมือง ต่อมา ใน ค.ศ. 1656 ก็มีความเป็นไปได้ว่า กลุ่มทหารอาสาโปรตุเกสเป็นกลุ่มหนึ่งที่มิชอบพาทช่วยเหลือพระนารายณ์ในการชิงราชสมบัติ

⁴⁴ Fernão Guerreiro. 'The Mission of Pegu', *Jahangir and the Jesuits*. (London: George Routledge & Son Ltd.), 1930. p. 262.

⁴⁵ António Bocarro, *op.cit.* parte I, p. 185.

⁴⁶ Maria da Conceição Flores, *op.cit.*, p. 113.

จนสำเร็จ⁴⁷

ในรัชกาลพระเจ้าทรงธรรม ฝ่ายสยามพยายามที่จะส่งทูตไปเพื่อรื้อฟื้นความสัมพันธ์กับทางการโปรตุเกสที่เมืองกัว คณะทูตนี้ไปถึงเมืองกัวเมื่อเดือนมีนาคม ค.ศ. 1615 โดยฝ่ายสยามเสนอเปิดความสัมพันธ์ทางการค้าอย่างเป็นทางการ และยังเสนอจะอนุญาตให้โปรตุเกสสร้างป้อมที่เมืองเมาะตะมะเพื่อสกัดกั้นการคุกคามของกษัตริย์อะนอกเพทลุนแห่งอังวะ อุปราชโปรตุเกสที่เมืองกัวก็ยินดีต่อความพยายามในการสร้างความสัมพันธ์ เพราะต้องการให้กษัตริย์สยามช่วยขจัดอิทธิพลของฮอลันดาที่แผ่เข้ามา หลังจากที่ฮอลันดาขอเปิดโรงเก็บสินค้าที่ปัตตานี ใน ค.ศ. 1602 และที่กรุงศรีอยุธยาใน ค.ศ. 1608 ดังนั้น ทางการโปรตุเกสที่เมืองกัวได้แต่งตั้งบาทหลวงโดมินิกันชื่อฟรานซิสกู ดา อะนันซิอาซาว (Francisco da Anunciação) เป็นทูตเดินทางมาสยามใน ค.ศ. 1616 พร้อมด้วยสาส์นจากอุปราชที่เมืองกัวซึ่งชี้ให้เห็นว่า ชาวฮอลันดาเป็นกบฏ เป็นโจรสลัด และเป็นพวกนอกศาสนา ไม่ควรค่าแก่การต้อนรับเป็นมิตรแต่อย่างใด อย่างไรก็ตาม ทั้งสองฝ่ายไม่สามารถบรรลุข้อตกลงร่วมกันได้ เพราะฝ่ายโปรตุเกสก็ไม่ต้องการเกี่ยวข้องกับสร้างป้อมที่เมาะตะมะอันอาจทำให้เกิดสงครามกับพม่า ในขณะที่เดียวกับที่กษัตริย์สยามก็แจ้งแต่คณะทูตว่า ฝ่ายสยามจะไม่ขับไล่ชาวฮอลันดาที่มาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร เพราะกรณีการคิดกบฏของชาวฮอลันดาต่อสเปนไม่เกี่ยวข้องกับสยาม นอกจากนี้ ฮอลันดาตกลงที่จะช่วยเหลือสยามทั้งทางบกและทางทะเล ในกรณีที่เกิด

⁴⁷ โจเซ จูลิโอ กอนซาลวีสือติบาบิว มีทหารโปรตุเกสถึง 1,500 คนเข้าช่วยพระนารายณ์ แต่ตัวเขาหนึ่งคงจะเกินจริงไปบ้าง ดู José Júlio Gonçalves, 'Os Portugueses no Sião', *Boletim da Sociedade de Geografia de Lishoa*, (Outubro-Dezembro 1957), p. 447.

สงครามกับพม่า⁴⁸

ความจริง ราชสำนักโปรตุเกสได้แจ้งมาทางอุปราชที่เมืองกัวว่า ในกรณีความขัดแย้งระหว่างสยามกับพม่า ให้ฝ่ายโปรตุเกสวางตัวเป็นกลางที่สุด ไม่ควรแสดงความเป็นปฏิปักษ์กับฝ่ายใด แต่ทางฝ่ายสยามเข้าใจว่า ทางการโปรตุเกสที่เมืองกัวขาดความสนใจในเรื่องการเป็นพันธมิตรกับสยาม เพื่อต่อต้านอังวะ ทางฝ่ายสยามได้เริ่มความพยายามครั้งใหม่ใน ค.ศ. 1617 โดยมุ่งที่จะส่งทูตไปยังลิสบอนโดยตรง คณะทูตได้เดินทางไปถึงเมืองกัว และกำลังคอยเรือที่จะเดินทางต่อไปยังลิสบอน แต่ปรากฏว่าราชทูตนั้นล้มป่วย ทางอุปราชที่เมืองกัวจึงถือเป็นข้ออ้างที่จะส่งคณะทูตกลับ สยาม⁴⁹ หลังจากนั้น ราชสำนักสยามก็หมดความสนใจที่จะสร้างความสัมพันธ์กับฝ่ายโปรตุเกส แต่หันไปทำไมตรีทางการค้ากับฝ่ายฮอลันดาแทน

ใน ค.ศ. 1640 พระเจ้าปราสาททองได้ส่งทูตไปยังมะละกาเพื่อรื้อฟื้นความสัมพันธ์ ปรากฏว่ามะละกาอ้างตั้งกองอยู่ในวงล้อมของกองทัพเรือฮอลันดา คณะทูตจึงเดินทางไปยังมาเก๊าแทนซึ่งเป็นการเริ่มต้นความสัมพันธ์ระหว่างอยุธยากับมาเก๊า เพราะหลังจากนี้โปรตุเกสจะเสียมะละกาแก่ฮอลันดา และมาเก๊าจะกลายเป็นฐานของโปรตุเกสในเอเชียตะวันออกแทน⁵⁰

⁴⁸ Bocarro, parte II, pp. 523-526.

⁴⁹ ANTT, *Livro das Monções*, livro II, fol. 144-145, Carta regia para o conde viso-rey sobre as embaixadas que lhe enviaram de Sião e Avá, 17 de Janeiro de 1618, e resposta a esta carta, 8 de Fevereiro de 1619.

⁵⁰ ดูรายละเอียดเรื่องบทบาทการค้าระหว่างสยามกับมาเก๊าได้ใน Rui D'Ávila Lourido, "European Trade Between Macao and Siam from the Beginning to 1663" *IEAHA*, 14 (1996). pp. 10-12.

เมื่อบาทหลวงฝรั่งเศสมาถึงกรุงศรีอยุธยาใน ค.ศ. 1662 ปรากฏว่ามีบาทหลวงโปรตุเกสอาศัยอยู่ที่อยุธยา 11 คน รับผิดชอบชาวคริสเตียนราว 2,000 คนซึ่งส่วนมากเป็นลูกครึ่งโปรตุเกสที่เกิดจากหญิงชาวเอเชีย มีโบสถ์คริสต์ที่ชื่อว่า ซาโอเปาลู (São Paulo) ตั้งอยู่ในหมู่บ้านโปรตุเกส ชุมชนแห่งนี้คงอยู่จนถึง ค.ศ. 1767 เมื่อสยามเสียกรุงแก่พม่าอีกครั้งหนึ่ง ชุมชนนี้จึงสลายตัวลง⁵¹

7. บทสรุป

เมื่อเริ่มต้นบทความ ประเด็นคำถามที่เปิดตัวก็คือ เหตุใดหลักฐานข้อมูลที่อธิบายการติดต่อระหว่างโปรตุเกสและสยามจึงมีอยู่น้อย คำตอบที่น่าจะเป็นไปได้ก็คือ การติดต่อระหว่างโปรตุเกสและสยามนั้น มิได้ดำเนินไปอย่างเป็นทางการ ไม่ใช่เรื่องการติดต่อระหว่างราชสำนักต่อราชสำนัก แต่เป็นเพราะชาวโปรตุเกสที่เข้ามาติดต่อการค้ากับอยุธยาเป็นพ่อค้าระดับล่าง เป็นนักผจญภัย ทหารรับจ้าง หรือเป็นพวกเร่ร่อน ไพร่หนีนาย หรือแม่กระทั่งโจรสลัด ซึ่งอยู่ในกลุ่มที่เรียกว่า ลันซาดูสหรือโรนินฝรั่ง คนกลุ่มนี้ไม่ใช่เป้าหมายที่นักบันทึกพงศาวดารของทางการทั้งโปรตุเกสและสยามจะต้องบันทึกเรื่องราวเอาไว้ นอกจากว่า จะมีทหารรับจ้าง เช่น แอนดิส บินตุจะบันทึกเรื่องราวเอาไว้เอง ชุมชนชาวโปรตุเกสที่ตั้งอยู่ที่กรุงศรีอยุธยาก็ประกอบไปด้วยคนกลุ่มนี้เป็นหลัก ไม่ใช่พวกขุนนาง หรือชนชั้นสูงที่จะปรากฏตัวในหน้าประวัติศาสตร์ แต่ไม่ใช่ว่าคนเหล่านี้จะไม่มีความสำคัญ เพราะพ่อค้าโปรตุเกสเหล่านี้ก็มีส่วนสำคัญที่นำสยามเข้าสู่ชุมชนการค้านานาชาติในเอเชีย และชุมชนชาว

⁵¹ P. Manuel Teixeira, *op.cit.*, pp. 63.